

УДК 376.012.31:056.36

КОРЕКЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Ярослав Співак

доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної роботи
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна
ORCID 0000-0001-6263-535X
Yaroslavspivak777@gmail.com

Людмила Співак

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна
ORCID 0000-0003-0642-3330
Spivakddpu7@gmail.com

Анастасія Худько

асистент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна
ORCID 0000-0002-8125-2212
Asya.80@ukr.net

Ірина Родименко

кандидат педагогічних наук, доцент,
Комунальний заклад освіти «Багатопрофільний
Навчально-реабілітаційний Центр «Зоряний»» Дніпровської міської ради
м. Дніпро, Україна
bnrc@online.ua

Анотація. У статті розглянута сучасні вимоги до організації краєзнавчої роботи в сучасній українській школі. Вказано на необхідність перенесення акцентів з традиційного засвоєння знань на розвиток культури мислення, почуттів, поведінки особистості. Проаналізовано останні наукові дослідження, присвячені проблемам організації та проведення краєзнавчої роботи в спеціальній школі. Визначено основні чинники формування духовних цінностей в особистості дитини з інтелектуальними порушеннями. Наголошено на важливості краєзнавчої роботи як елементу національного виховання. Показано психологічну природу краєзнавчих поглядів й переконань, що впливають на формування світогляду учнів. Описано основні порушення в розумовому розвитку учнів спеціальної школи. Наголошено на корекції та формуванні розумового розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями як першорядної задачі спеціальної школи, вказано на специфіку краєзнавчої роботи в спеціальній школі.

Показано зв'язок методів, прийомів і засобів краєзнавчої роботи з особливостями розвитку пізнавальних можливостей учнів з інтелектуальними порушеннями. Зосереджено увагу на необхідності індивідуалізованого підходу до кожного учня при організації краєзнавчої роботи. Визначено корекційний потенціал краєзнавчої роботи в процесі навчання, виховання розумового розвитку, соціалізації та інтеграції в суспільство учнів з інтелектуальними порушеннями. Намічені перспективні напрями організації краєзнавчої роботи в спеціальній школі.

Ключові слова: краєзнавча робота; корекційна спрямованість; діти з інтелектуальними порушеннями; навчально-виховний процес; пізнавальна діяльність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасна трансформація освітньої парадигми зумовлює переорієнтацію освітнього процесу на розвиток людини як особистості, її здібностей і талантів, моральних якостей і цінностей, формування громадян, здатних на свідомий суспільний вибір. Система спеціальної освіти, що існує нині, в корекційно-розвитковій та компенсаторній роботі має орієнтуватись на вимоги суспільства до своїх громадян і забезпечувати формування особистості школяра – громадянина – людини, яка знає свої права та обов'язки, і поважає і дотримується норм, правил співіснування, прийнятих у даному суспільстві.

Головним завданням навчання та виховання учнів з інтелектуальними порушеннями є їх розвиток та підготовка до самостійного життя та праці. Для вирішення цих задач необхідна корекція пізнавальної діяльності школярів, емоційно-вольової сфери, підвищення працездатності, формування моральних та соціальних якостей особистості. Теорія та практика спеціальних шкіл доводить, що засобами навчальної та виховної роботи, яка проводиться тільки в межах школи ці завдання не можуть бути вирішеними.

Вивчення свого краю, його природи, історії, життя та праці людей є особливо важливим для дітей з інтелектуальними порушеннями, оскільки спеціальна школа є єдиним навчальним закладом для більшості з них. Після закінчення школи випускники вступають в трудове життя. Майже всі вони залишаються працювати та жити в своїй місцевості, формують широкі зв'язки з трудовими колективами, створюють родини, але у таких школярів, як правило, складаються обмежені уявлення про оточуючий світ, життя, соціальні, побутові умови й відносини, якщо школа не проводить спеціальної роботи у цьому напрямку. Саме краєзнавча робота виступає як один із важливих шляхів корекції, розвитку пізнавальних можливостей, емоційно-вольової сфери, моральних якостей особистості та засіб соціальної адаптації вихованців спеціальної школи. Краєзнавство дозволяє готувати учнів до життя, праці у тих конкретних соціальних та природних умовах, які чекають їх після закінчення навчання.

Разом з тим вивчення особливостей краєзнавчих знань учнів з

інтелектуальними порушеними змісту, форм і методів краєзнавчої роботи не знайшло свого належного теоретичного і практичного рішення в спеціальній психопедагогіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У системі організації освітнього процесу спеціальної школи краєзнавча робота розглядається як елемент національного виховання і тому вона повинна бути спрямована насамперед на всебічний розвиток школяра як особистості, як громадянина та охоронця природи. Проблема організації краєзнавчої роботи – це, насамперед, проблема формування наукового світосприйняття учнів, тому що вона є ядром свідомості, надає єдність духовному образу людини, озброює його соціально значущими та екологічно прийнятими принципами підходу до природного середовища. Вироблення світосприйняття передбачає глибоке і міцне засвоєння знань про взаємодію суспільства і природи, знайомство з досягненнями передової суспільної та наукової думки.

Як у загальній так і спеціальній педагогіці проведено широке коло досліджень, які порушують питання, пов'язані з проблемою організації у проведенні краєзнавчого виховання учнів з інтелектуальними порушеннями (Г. Блеч, В. Бондар, Г. Головіна, І. Єременко, Л. Козакова, В. Мачихіна, Л. Метієва, С. Миронова, Н. Назарова, Т. Неретіна, Т. Пороцька, В. Постовська, Н. Рябова, В. Синьов, Я. Співак, Л. Стожок, С. Трикоз, О. Худенко та ін.). У низці досліджень В. Грузинської, Т. Головіної, Л. Ісаєнко, Л. Одинченко, В. Липи, В. Синьова, Л. Співак, Я. Співака, А. Усвайської, К. Ягодовського, які займалися проблемою вдосконалення методики викладання географії та природознавства в спеціальній школі, також піднімалися питання, пов'язані з організацією, методикою проведення краєзнавчої роботи.

Однак системно й теоретико-експериментально ця проблема в українській психопедагогіці до цих пір досконало не була досліджена. Недостатньо вивченими залишаються питання корекційної спрямованості краєзнавчої роботи, бракує нових ідей і сучасних технологій у системі навчання та виховання учнів з інтелектуальними порушеннями.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити сучасні вимоги та намітити перспективні напрями корекційного потенціалу організації краєзнавчої роботи в освітньому процесі спеціальної школи.

Результати дослідження. У законах України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), «Національна доктрина розвитку України», державній програмі «Учитель», важливим завданням гуманізації освіти в Україні акцентовано увагу на процес

формування духовних цінностей підростаючого покоління. В освітньому процесі сучасної української школи акценти мають бути перенесені з традиційного засвоєння заданої кількості інформації на розвиток культури мислення, почуттів, поведінки особистості, навколо яких знання, уміння і навички перетворюються в неповторну індивідуальність й стають головними константами діяльності.

У дослідженнях О. Бабченко, О. Барабаш, Г. Бриль, В. Кудряцевої, Л. Луганської, О. Рудницької та ін. серед головних чинників формування в особистості духовних цінностей називається її активна діяльність, моральні норми суспільства, мистецтва, народна педагогіка тощо. В аспекті сучасного розуміння сутності духовних цінностей особистості визначаються і те, що їх оцінюють як цілісну характеристику, яка проявляється в естетичній, етичній та комунікативній і безумовно в краєзнавчій діяльності.

У своїх наукових працях Л. Гомля, Л. Кушнір зазначають, що дослідницькій інтерес дошкільного краєзнавства характерний для вітчизняної педагогічної думки. Окремі методичні аспекти сучасного шкільного краєзнавства розробляли Є. Атласов, В. Бенедюк, В. Корнієв, М. Костриця, М. Крачіло, Л. Круглик, А. Лебедев, О. Маринич та ін. (Кушнір, Гомля, 2020, с. 166). Слушною є думка В. Бенедюк, яка акцентує увагу на тому, що (основні напрями краєзнавчих пошуків школярів у цілому визначаються змістом навчальних програм. Головна увага при цьому зосереджується на розкритті найважливіших закономірностей у природному середовищі. Але краєзнавство розглядається не як тимчасовий компонент методики навчання, а як систематична, цілеспрямована навчальна та навчально-пошукова діяльність школярів і вчителя (Бенедюк, 1999, с. 6).

Подібні дослідження набули актуальності в спеціальній психопедагогіці. Проблема формування духовних цінностей учнів з інтелектуальними порушеннями розкривається в багатьох дослідженнях В. Бондаря, І. Дмитрієвої, С. Миронової, В. Синьова, О. Чеботарьової та ін. Н. Гіренко, І. Дмитрієва зазначають, що «з метою формування та розвитку духовних цінностей в учнів з вадами розумового розвитку слід спрямувати педагогічний процес на виправлення недоліків і розвиток інтелектуальних, емоційно-чуттєвих і ціннісних компонентів їхньої свідомості, урізноманітнити дидактичні методи й прийоми, спрямовані на послідовний розвиток активності і творчої самостійності школярів» (Гіренко, Дмитрієва, 2012, с. 71).

Для краєзнавчого виховання і освіти важливі як позитивні, так і негативні сторони емоційного сприйняття, емоційне відношення до тих чи інших явищ та ситуацій. Позитивні емоції проявляються при розширенні кола знань про життя природи та її ролі в житті людини. На їх основі у людини виникають почуття

насолюди, радості від спілкування з природою, потреба перебування в ній. Зневажливе ставлення до природи рідного краю, псування і бездумне знищення її об'єктів повинні викликати у школярів негативні емоції, які потім переростуть в почуття обурення, що сприятиме формуванню потреби діяти в захист природи.

Тісно пов'язані з краєзнавством естетичне, трудове і фізичне виховання. Процес трудового виховання школярів потребує усвідомлення необхідності постійного регулювання взаємодії людини й природи. Це означає, що учень зобов'язаний погоджувати свої трудові дії з природними законами, не наносячи шкоди природі, бачити, що його праця є сприятливим впливом на оточуюче середовище. Тому кожен вид учнівської діяльності важливо організувати так, щоб в її процесі економно використовувалися матеріал, електроенергія, створювався корисний продукт, не знищувалися природні об'єкти, не забруднювалося навколишнє середовище і по можливості прогнозувалися наслідки діяльності, яка перетворює природу, рідний край. Не можна забувати, що фізичний розвиток і здоров'я людини обумовлюються в значній мірі якістю навколишнього середовища. Правильно оцінювати і упорядковувати його з гігієнічної точки зору – важлива умова фізичного виховання.

Значну роль в краєзнавчій роботі відіграють і психологічні основи відповідального ставлення до природи, до свого оточення, школи, вулиці, міста. Відповідальним називають таке ставлення до організму людини як природної істоти, до природи як об'єкту і предмету праці, до діяльності по її охороні, яке відповідає правовим нормам суспільства, принципам і нормам моралі. Відповідальне ставлення до природи є здібність і можливість школяра свідомо, а значить й добровільно виконувати вимоги і вирішувати задачі морального вибору. Ефективність формування відповідальності школяра за свій край, за Україну залежить від того, наскільки в навчальному процесі будуть враховані основні ланцюги перетворення суспільних ставлень в компоненти внутрішньої структури особистості: суспільні ставлення – потреби – інтереси – мета – мотиви – установки – ціннісні орієнтації. Задача краєзнавчої роботи полягає в тому, щоб найбільш повно перетворювати суспільну необхідність збереження природи, пам'ятників, школи, вулиці, Батьківщини у внутрішні потреби і інтереси школярів.

Відомо, що система потреб складає ядро особистості. Потреба спілкування з природою властива людині органічно, бо вона усім своїм минулим пов'язана з природою. Потреба спілкування з природою включена в структуру як біологічних і зв'язаних з ними матеріальних потреб, так і ідеальних (духовних, культурних) потреб пізнання природи, сенсу життя, призначення існування.

Потреба у вивченні природи рідного краю, її збереження включається в

систему мотивів індивідуальної поведінки. Виділяють наступні мотиви: громадянсько-патріотичні – засновані на бажанні примноження багатств природи й пов'язані з почуттям обов'язку перед суспільством з охорони природи України; гуманістичні – виражаються в прагненні проявити добро, почуття жалю по відношенню до живого, бажання захистити; естетичні-проявляються в потребі зберегти красу природного середовища; науково-пізнавальні – пов'язані з розумінням складних зв'язків суспільства, людини і природи, прагненням пізнавати її закони; гігієнічні – виходять із розуміння значення природи для здоров'я людини і бажання зберегти її оптимальні біофізичні та хімічні параметри; економічні-основані на визнанні природи як джерела ресурсів для розвитку продуктивних сил суспільства, науково-технічного прогресу. Ставлення людини до природи, до свого краю визначається й тим, наскільки глибоко нормативно-ціннісні аспекти світоглядного поняття природи взаємодіють з системою її цінностей.

Психологічна природа краєзнавчих поглядів і переконань, що впливають на формування світогляду учнів, включає три основні компоненти: інтелектуальний (знання про свій край, його людей, природу і інтелектуальні вміння світосприйнятевого характеру); особистий (мотивація, ставлення й оцінка); внутрішня готовність (бажання, наміри, потреба реалізувати свої позиції та вчинки, дії зі збереження цінностей свого краю та оточення).

Отже, педагогічний процес повинен бути спрямованим насамперед на розвиток пізнавальних можливостей дітей та формування таких психологічних властивостей особистості, як потреба у спілкуванні з природою, інтерес до пізнання її «законів», мотиви поведінки й діяльності зі збереження природи; переконання в соціальній обумовленості ставлення людей до природи, в необхідності керування природними явищами. Корекційно-розвивальна робота повинна передбачати кінцевою метою й результатом засвоєння школярами категоріальних зв'язків: людина – природа, людина – суспільство, людина – історія, які взагалі відображають зв'язок людина – світ. Спрямованість навчально-виховної роботи на всебічний розвиток школярів, взаємозв'язок краєзнавчої роботи з іншими її компонентами, допоможуть засвоїти й розвинути в учнів наукові, суспільні та технічні знання про взаємодію суспільства та природи, сформувані ціннісні ставлення до світу людей і природи; розвивати потребу спілкування дітей з природою, проявляти до неї активне ставлення, турботу про її стан, вивчати та берегти свій край, свою Україну.

Основною метою навчальної та вихованої роботи в спеціальній школі є підготовка дитини з інтелектуальними порушеннями до суспільно-корисної праці. Але учень з інтелектуальними порушеннями може бути підготовленим до

суспільно-корисної праці лише за умови, якщо школа та родина зможуть виправити хоча б частково недоліки його розумового і фізичного розвитку, сформуують у нього правильне ставлення до праці й дадуть необхідний мінімум загальноосвітніх і професійно-трудоваих знань і навичок.

Відомо, що всі учні спеціальної школи мають порушення нормального розвитку пізнавальних процесів, тому корекція та формування розумового розвитку дитини є першорядною задачею школи. На думку Л. Виготського, «ми повинні вивчати, в кінці кінців, не дефект, а дитину з тим чи іншим дефектом; тому цілісне вивчення особистості дитини, її взаємодії з оточуючим середовищем повинно лягти в основу їх досліджень» (Виготський, 1983, с. 177).

Ученими (Л. Виготський, І. Єременко, В. Лубовський, Н. Стадненко та ін.) доведено, що в учнів з інтелектуальними вадами виявляються недоліки аналітико-синтетичної діяльності. Грубі порушення існують у процесах спостереження, запам'ятовування та відтворювання дітей. Характерною особливістю пам'яті дітей з інтелектуальними порушеннями є не тільки слабкість запам'ятовування, але і незвичайна складність відтворювання того, що зберігається в їх пам'яті.

Порушення процесів аналізу та синтезу у таких дітей проявляються особливо тоді, коли необхідно порівняти, встановити подібність, відмінність, зробити узагальнення. Як відомо, ці розумові операції тісно пов'язані з розвитком мовлення та її узагальнюючої функції. Говорячи про розумове виховання школярів необхідно мати на увазі насамперед корекцію та часткове усунення вказаних недоліків їх пізнавальної діяльності. У вирішенні цієї задачі головну роль відіграє процес навчання дітей елементарним загальноосвітнім і трудовим знанням та вмінням. В цьому плані краєзнавчій роботі відводиться вирішальна роль.

Відомо, що значна частина часу життя учня займає навчальна діяльність, яка відбувається на уроках та поза уроками, при підготовці й виконанні навчальних завдань, при проведенні позакласних заходів тощо. Навчання одночасно виконує й виховну функцію. Однак, виховне значення навчання не є пасивним результатом проведення уроків або інших навчальних занять. Взаємозв'язок між навчанням і вихованням найбільш складний, а головне він може змінюватися вчителем, тобто ефект виховного впливу навчання на дитину може бути більшим чи меншим в залежності від того, в якій мірі вчитель передбачає у своїй роботі цю сторону педагогічного впливу на дитину.

Працюючи над навчальним матеріалом, досягаючи усвідомленого засвоєння його учнями, учитель сприяє одночасно і розумовому розвитку дитини. Процеси засвоєння знань постійно вимагають аналітико-синтетичної

діяльності: діти повинні роботи порівняння, визначати подібне й відмінне в навчальному матеріалі, спостерігаючи предмети і явища, класифікувати їх за суттєвими ознаками, встановлювати за допомогою вчителя причинні зв'язки, уточнювати свої уявлення, накопичувати нові уявлення, які потім залучаються в активну розумову діяльність. Надалі, у процесі навчання дитина безперервно вправляється в запам'ятовуванні та відтворенні навчального матеріалу, вчиться використовувати в своїй практичній діяльності засвоєні знання. В усьому цьому відбувається розумове виховання дитини. Звідси випливає, що вчитель не просто дає учням знання, але і одночасно працює над вихованням розумових здібностей дитини, удосконалює і розвиває ці здібності.

Ураховуючи вище викладене, зазначимо, що організація краєзнавчої роботи має свою специфіку, яка полягає в тому, що вчитель повинен у своїй роботі орієнтуватися на дуже обмежений недиференційований запас уявлень у дитини з інтелектуальними порушеннями, розширювати, уточнювати цей запас уявлень шляхом системи практичних вправ, навчати дитину операціям порівняння, установлення подібного та відмінного. Індивідуальне відхилення розумового розвитку вимагають від учителя індивідуалізованого підходу до кожного учня в підборі навчальних завдань. Розумовий розвиток дитини не є чисто автоматичним результатом навчання та виховання, він є тим більш ефективним, чим більш корекційно спрямованими в цьому відношенні будуть навчання та виховання. У цьому плані великий корекційний потенціал має правильно організована краєзнавча робота, яка сприяє не тільки розвитку, вихованню учнів з інтелектуальними порушеннями, а й прискоренню їх соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, проблема щодо організації краєзнавчої роботи була предметом дослідження багатьох вчених, але до її вирішення вони підходили з боку окремих її компонентів, а не організації всього навчально-виховного процесу. Знайомство з предметами та явищами природи в процесі проведення краєзнавчої роботи сприяє більш міцному, свідомому засвоєнню школярами навчального матеріалу, забезпечує зрушення у розвитку розумової діяльності дітей, сприяє формуванню вмій аналізувати, узагальнювати, розкривати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки. Ефективність краєзнавчої роботи, уникнення шаблонності, досягається лише шляхом використання спеціальних корекційних технологій, системи форм, методів, засобів виховання. Реалізація краєзнавчого принципу в організації та змісті навчально-виховного процесу спеціальної школи вимагає безперервності в краєзнавчій роботі, яка має проводитись не тільки на уроках при вивченні програмного матеріалу, а й в позаурочний час. Усі предмети та

явища природи, побут, громадське життя, трудова діяльність людини, повинні розглядатися у їх зв'язках та відношеннях. Без такого краєзнавчого підходу до вивчення навчального матеріалу не можливо вирішити головну задачу спеціальної школи – адаптації, соціалізації та інтеграції її вихованців у суспільство.

До перспективних напрямів дослідження цієї проблеми ми відносимо і те, що організація краєзнавчої роботи в спеціальній школі має здійснюватися шляхом постійного «осучаснення» компетентності вдосконалення освітньо-професійних програм відповідно до вимог сучасної української школи та забезпеченням корекційної спрямованості усього освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенедюк, В. В. (1999). Організація краєзнавчої роботи у процесі вивчення фізичної географії основної школи (V – IX класи). *(Автореф. дис. кандидата педагогічних наук)*. Інститут педагогіки АПН України, Київ, Україна.
2. Виготський, Л. С. (1983). Збірник творів: У 6-ти т., Т.5. Основи дефектології. Київ: Вид-во Педагогіка.
3. Дмитрієва, І. В. і Гіренко, Н. А. (2012). Формування в учнів спеціальної школи духовних цінностей на уроках української мови та читання. *Збірник наукових праць Кам'янець – Подільського Національного університету імені Івана Огієнка Вип. ІХХ. В двох частинах, частина 2. Серія: соціально-педагогічна*. Кам'янець – Подільський, Україна: Медобори.
4. Кушнір, Л. і Гомля, Л. (2020). Особливості проведення краєзнавчої роботи в школі. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. Випуск 10*, 166 – 169.

CORRECTIONAL ORIENTATION OF LOCAL HISTORY WORK IN A SPECIAL SCHOOL

Yaroslav Spivak

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor of the Department of Social Work
SHEI “Donbas State Pedagogical University”
Sloviansk, Ukraine.
ORCID 0000-0001-6263-535X
Yaroslavspivak777@gmail.com

Ludmyla Spivak

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of
Technologies of Special and Inclusive Education
SHEI “Donbas State Pedagogical University”
Sloviansk, Ukraine
ORCID 0000-0003-0642-3330
Spivakddpu7@gmail.com

Anastasiia Hudko

Assistant of Department of Special and Inclusive Education
SHEI “Donbas State Pedagogical University”

Sloviansk, Ukraine

ORCID 0000-0002-8125-2212

Asya.80@ukr.net

Iryna Rodymenko

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director,
Municipal Educational Institution Multidisciplinary Educational and Rehabilitation
Centre “Zoryanyy” of the Dnipropetrovsk regional council

Dnipro, Ukraine

bnrc@online.ua

Abstract. The article considers modern requirements for the organization of local lore work in a modern Ukrainian school. The need to shift the emphasis from traditional learning to the development of a culture of thinking is pointed out feelings, personality behaviour. The latest scientific research on the problems of organizing and conducting local history work in a special school is analysed. The main factors of formation of spiritual values in the personality of a child with intellectual disabilities are determined. The importance of local lore work as an element of national education is emphasized. The psychological nature of local lore views and beliefs that influence the formation of students' worldview is shown. The main disorders in the mental development of special school students are described. Emphasis is placed on the correction and formation of mental development of a child with intellectual disabilities as a priority of the special school, pointed out the specifics of local lore work in the special school. The connection of methods, techniques and means of local lore work with the peculiarities of the development of cognitive abilities of students with intellectual disabilities is shown. The focus is on the need for an individualized approach to each student in the organization of local lore. The correctional potential of local lore work in the process of learning, education of intellectual development, socialization and integration into society of students with intellectual disabilities is determined. Perspective directions of the organization of local lore work in special school are planned.

Key words: local lore work; correctional orientation; children with intellectual disabilities; educational process; cognitive activity.

REFERENCES

1. Benediuk, V. V (1999). Organization of local lore work in the process of studying the physical geography of primary school (V – IX grades) [Organization of local lore work in the process of studying the physical geography of primary school (V–IX grades)]. (*Thesis of the candidate's dissertation*). Institute of Pedagogy of the APS of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
2. Vygotsky, L. S. (1983). *Collection of works*: In 6 volumes, Vol.5. Fundamentals of defectology. Kyiv: Pedagogy Publishing House. [in Ukrainian].
3. Dmytriieva, I. V. and Hirenko, N. A. (2012). Formuvannia v uchniv spetsialnoi shkoly dukhovnykh tsinnostey na urokakh ukrainskoi movy ta chitannia [Formation of students of a special school of spiritual values in the lessons of Ukrainian language and reading]. *Collection of scientific works Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko Vol. IXH*. [in Ukrainian].
4. Kushnir, L. and Homel, L. (2020). Osoblivosti provedennia kraieznavchoi roboty v shkoli [Features of local lore work at school]. *The origins of pedagogical skills. Series: Pedagogical sciences, 10*, 166 – 169. [in Ukrainian].

Матеріали надійшли до редакції 01.04.2022 р.